

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ “СВ.КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Книга СОЦИОЛОГИЯ
Том 102

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA “ST.KLIMENT OCHRIDSKI”

FACULTE DE PHILOSOPHIE
Livre SOCIOLOGIE
Tome 102

БИОПОЛИТИКА И СОЦИАЛНИ НЕРАВЕНСТВА

МОМЧИЛ ХРИСТОВ

Momchil Hristov. BIOPOLITICS AND SOCIAL INEQUALITIES

The paper attempts to outline a domain which could be constituted by the intersection of the theme of biopolitical rationality, technology and mechanisms with the theme of social inequalities. It is not grounded on a particular case study, but mostly on a critical survey over a relevant literature. Thus the present text is rather a sketch, a broad outline of a research field which is still shaping itself. First I present briefly the concept of biopolitics and the way it operates in Foucault's work, in order to show its potential relevancy for the comprehension of the political uses and production of some forms of social inequality. Secondly I present the same concept after the transformations it has undergone in order to be applied on such domains as biomedicine, biotechnology, molecular biology, genetics, genomics, biobanks, bioinformatics, etc., illustrating it with some examples connected to new forms of social inequality. Instead of conclusion I raise some questions which aim is to reorient the attention on the notion of biosocial inequalities.

Терминът „биополитика” не е изобретен от Фуко. Той е фигурирал в работите на някой си Морли Робъртс още през 1938 г. и основно в неговата *Биополитика: есе върху физиологията, патологията и политиката на социалните и соматичните организми*, публикувана в Лондон. Впоследствие, през 60-те години терминът придобива популярност в средите на американските политолози, които го използват, за да интерпретират политическото поведение в неоеволюционистки и неодарвинистки стил [Blank/Hines, 2001]. В този текст обаче аз няма да се опирам върху това понятие, а върху понятието биополитика, разбрано в смисъла, който влага в него Мишел Фуко.

Според Фуко, понятието биополитика описва трансформацията, която се извършва през XVII и XVIII век в областта на управлението в западните общества. То е част от общата за властта конюнктурна характеристика, свързана с началото на едно, по същество позитивно третиране на живота на субектите. За разлика от суверенната власт, която действала чрез (заплаха за) отнемане на живота, новата форма на власт – която Фуко нарича „биовласт” – ще се стреми да го множи, подобрява, увеличава, да го контролира и регулира и от друга страна да изтласква смъртта просто до една от нейните функции. Модерната власт, тази „управляваща живота власт”, според Фуко, ще действа чрез подтикването към живот и в определени случаи чрез оттеглянето си, като остави някого да умре, без непосредствено да отнема неговия живот [Фуко, 1993:183]. Т.е. залогът е да накараш някого да живее или да го оставиш да умре.

Фуко определя две форми на тази власт върху живота, или биовласт: *анатомополитика*, центрирана върху индивидуалното човешко тяло и целяща неговото дисциплиниране; и *биополитика*, чиято основна мишена е „тялото-вид... като проникнато от механиката на живота и служещо за опора на биологичните процеси” като „размножаването, ражданията и смъртността, здравното равнище, продължителността на живота, дълголетие то заедно с всички условия, които биха могли да му повлияят. Заемането с тях се осъществява чрез цяла поредица от интервенции и форми на регулиращ контрол” [пак там:187]. Конкретният социален корелат на това тяло-вид, според Фуко, е населението като съвкупно тяло, което представлява много повече от простия сбор на отделните индивиди. Процесите, чрез които се оформят тези два властови полюса, са тясно свързани с възхода на модерния западен капитализъм и с необходимия за неговото функциониране човешки капитал под формата на жива работна сила. Към тази обща скица на понятието биополитика трябва да се прибави и наблюдението, че докато дисциплините, или анатомополитиките, функционират в отделни, по необходимост затворени пространства - като училището, фабриката, казармата, затвора - някак разпръснато, биополитическите механизми като общественото здраве, осигурителните каси, градското планиране и пр. изискват много по-голяма степен на централизация и в някакъв смисъл постигат координация, когато станат функции на модерната държава. Например, когато държавните институции бъдат натоварени със запазването и умножаването на живота и здравето на населението [Фуко, 2003; Foucault, 2004].

Как биополитиката кодира социалните неравенства? Най-напред, струва ми се, че можем да говорим за производство на социални неравенства от самите биополитически механизми, доколкото комплексите от знание и власт, характерни за биополитическите технологии на управление, разчленяват населението на отделни категории. Те изобретяват различни техники на контрол, съобразени едновременно със спецификите на отделните категории и с желаната хомеостаза, която трябва да се постигне на нивото на цялото социално тяло. Целта е да бъдат осигурени оптимални условия за възпроизводство на биологичния живот на управляваното¹. Нека посочим като пример описаната от Фуко кампания за сексуално възпитание на родители и деца, която се разгръща от края на 18 век във Франция и достига своя пик между 1820 и 1840 г. Тази кампания приема различни измерения в зависимост от това дали се провежда сред буржоазията или сред градския пролетариат. При буржоазията целта е да се предизвика смесване и контролът върху нормалното сексуално поведение се осъществява чрез постоянен надзор на родителите над децата. Родителите биват подтиквани да бъдат за всяко действие на децата, до степен, че да внимават дали ръцете им се намират над завивките докато спят и т.н. При пролетариата, обратно, целта е сексуалността да бъде затворена в нуклеарното семейство (нормализиране на пролетариата по модела на буржоазното семейство), като заедно с това, чрез поместването на работниците в отделни жилища, се търси прекъсване на постоянните смесвания между членовете, за да се избегне основен биополитически грях – кръвосмешението. Идеалът е всеки да спи на

---

¹ Трябва да се подчертае, че в тези властови практики социологическото знание играе ключова роля.

отделно легло, а половете да бъдат отделени в различни стаи. По същото време се създават взаимоспомагателни каси, които обаче са насочени само към законно бракосъчетаните работнически семейства [Фуко, 1999: 306-307].

От друга страна, биополитиката действа чрез морализиране на хигиеничното поведение, като стигматизира нехигиеничното. Усилието е да се привърже една част от населението към капиталистическото производство под формата на работна сила, посредством произвеждане на самите диспозиции за производство – необходимото поведение за нормалното развитие на процеса. Така например, през 1853 г. по инициатива на индустриалци и с помощта на частни и публични капитали в град Мюлхауз в Елзас започва строеж на работнически жилища. Предпоставката е, че „удобството и чистотата имат неподозирано влияние върху морала на едно семейство”. Настанилите се в тези жилища работници се задължават да се грижат за собствена зеленчукова градина, да изпращат децата си на училище, да плащат данъците си, да спестяват по няколко су на седмица и да внасят здравни осигуровки. Индустриалците се надяват, че така ще подтикнат пролетариата към добродетелен живот, като по този начин последният ще заслужи да бъде приет в либералното общество [Rabinow, 2006: 158-160].

Тези теми и механизми на намеса ще бъдат модифицирани, но отново подеманни при появата на расовите теории и евгениката, особено модни в края на XIX и началото на XX в. Според Фуко, расизмът е същностна черта на модерните държави, които упражняват биополитически контрол върху възпроизводството на населението². Стратегическата функция на расизма е да внесе разрыв в живота, като по този начин определи онова, което заслужава да живее и онова, което трябва да умре, за да отстъпи място на по-пригодното. Въсъщност в тази биополитическа конюнктура възходът на биологичното знание служи за фундиране на социалното различие биологически, като по този начин артикулира темата за расата върху съществуващите класови дестинкции. Така например в началото на XX в. в Англия ще продължат да се терзаят около контрола върху възпроизводството на градския пролетариат и различието в плодовитостта. Евгениците интерпретират тенденцията „по-добрите” групи да създават по-малки семейства, в сравнение с тези под тях в социалната и икономическа йерархия, като бедствие, тъй като по-добрият материал изчезва, докато „по-непригодените” се множат. Следователно едни от политиките, провокирани от легитимната по онова време евгеника били насочени към стимулиране на възпроизводството на „по-пригодените” и ограничаването му при „по-низшите”. „Научната предпоставка” е, че принадлежността към дадена социална класа в определена степен изразява генетичните дарби на един човек. Така работническата класа била определяна като „армия от биологически непригодни”; безработният е въсъщност неспособен да работи. Нещо повече, критиката към съществуващите институции на социалните грижи и общественото здраве е, че техните опити да подобрят средата на живот на тази класа, представляват опасно вмешателство в процесите на естествения подбор [Searle, 1981:217-222]. А един от най-радикалните варианти на класическата биополитическа практика е стерилизацията на опасните за социалното тяло

---

² „Расизмът е бил вписан в държавните механизми именно от появата на тази биовласт” [Фуко, 2003:288].

хора, която продължава в страни като Швеция и Норвегия чак до 60-те години на миналия век.

Все пак в тази „първа“ епоха на биополитиката – която ще приключи, според автори като Никълъс Роуз и Пол Рабиноу [Rose/Rabinow, 2006], с появата на молекулярната биология в началото на 30-те години на XX в. – се вижда, че един от ключовите методи на контрол е намесата в нивото на условията за живот, на жизнената среда, на хабитата в широкия биологичен смисъл на думата. Ефектите на изключване (и дискриминация, бихме казали днес) се разполагат тъкмо в този контекст – ограничен достъп до здравеопазване, екологичен расизъм (настаняване на „по-непригодните“ в по-нехигиенични части на градското пространство), ограничаване на възпроизводството. Разбира се, тези ефекти и дискриминационни практики днес все още са видими и продължават да функционират [Pellow, 2005; Poudrier, 2003; Biehl, 2005].

Биополитическите практики, разгръщащи се основно след Втората световна война, могат да се характеризират с все по-нарастваща смяна на мащаба в обективизиране на биологичния живот. Става дума за молекуляризирането му посредством нови технологии на визуализация – микроскопи, които увеличават до 10 на -6 см. Започва производство на „генетични тела“ [Rose, 2001; Rose/Rabinow, 2006]. Или ако си послужим с израза на Херберт Готвайс, молекулярната биополитика се превръща в „декорпорализираща“ и „информатизираща“ биополитика.

В случая добър пример са появяващите се по целия свят проекти за биобанки, в които се съхраняват генетични проби от пациенти и донори, чиято задача е изследване на генетичния произход на някои болести, корелацията между тях и генотипа на населението. Целта на тези проекти е да се създаде база данни, която да бъде използвана при определяне на генетичната основа на податливостта към определени заболявания, начинът на тяхното протичане и реакцията към дадени видове терапия. В този смисъл обаче биобанките представляват нови политики на „изчезващи тела“. Тялото на биобанките е вътрешно декомпозирано тяло, тяло разчленено на системи и съвкупности от кръв, белтъци, серуми, гени. Ключовият проблем е не обзорът на цялостни тела, а на колекции от кръв и ДНК, които се асоциират с определени субгрупи в населението. Това, което се наблюдава тук, е мениджмънт на живи флуиди и клетки, които не представят други, по-големи тела, а формират свои собствени. По този начин биобанките формират нови „телесни феномени“ и структура на движение на тела и техните части, както и на отношенията между тях. „Новата биополитика е все повече политика на разпръснатото тяло, в степента, в която се губи цялостен поглед върху него.“ [Gottweis, 2008] Опасението тук е, че новите генни технологии представляват същностен риск, потенциално предоставяйки възможност за контрол над „самия живот“. Твърди се (отново Роуз, Рабиноу, Адрина Петрина), че генните технологии могат да доведат до свръх-надзор и манипулиране на тела и животи, както и че може би биха изострили съществуващите социални неравенства и дискриминации, основавайки ги на биологични различия, самите те почиващи на много по-фини субстрати като гените.

От друга страна, съвременната биополитика функционира чрез все по-нарастващо индивидуализиране и субективизиране; инкорпориране на

биополитически норми за самоконтрол над собствения живот. Това са начини на субективизиране, посредством които индивидите са приучавани да работят върху себе си и генните си заложи чрез форми на власт и дискурс, в името на собственото си здраве, на семейството, нацията или населението като цяло. И тъй като акцентът се е преместил от елиминиране на опасности към управление на рискове (под влияние на неолибералната политическа рационалност), управлението на „самия живот” и рисковете, които той крие се разгръщат чрез координиране на индивидуални и колективни решения с институционални стратегии. Например, селекцията след генен тест и опитите да се избегнат „анормални раждания”, т.е. раждане на деца с увреждания и препоръчване на терапевтичен аборт.

Известен е случаят с Китайския закон за здравето на майката и детето от 1995 г., който се вписва в континуитета на популационните политики на китайското правителство от 1978 г. за ограничаване на раждаемостта по оста едно семейство – едно дете. Според този закон всяка двойка, която иска да встъпи в брак, трябва преди това да се подложи на т. нар. „предбрачен здравен преглед”, който да съдържа изследвания за генетичната вероятност от развиване на сериозни инфекциозни болести и умствени заболявания. Според член 10-ти, „след като здравният преглед е извършен, лекарят трябва да го съобщи и да даде съвет на мъжа и жената, у които е открил сериозна генетична болест, която от медицинска гледна точка се счита за опасна по време на бременност. Двойката може да встъпи в брак само ако и двамата приемат да употребяват контрацептиви в продължение на дълъг период от време или да претърпят операция, която да гарантира стерилността им.” [Култура, 2008] Критиците на закона изтъкват, че той се прилага с различна суровост сред различните етноси в Китай, които са 56 на брой (доминиращ етнос е хан) и различните социални слоеве. Смята се, че този закон е насочен и към контрола на възпроизводството при селяните, които представляват 70% от населението. Населението се е превърнало не просто в биологичен и икономически проблем, а в генетичен проблем [Thacker, 2005; Thacker, 2004]. В тази връзка може би трябва да споменем и изказването на министъра на труда и социалната политика Емилия Масларова през април 2009 г., според която министерството обмисля стратегия, чрез която държавата ще поема разходите за задължителни преднатални генни тестове, вкл. и за здравно неосигурените. Целта е да се избегнат раждания на деца с увреждания, които после биват изоставяни от родителите. Според министъра, жените, които не се явяват, ще бъдат санкционирани и впоследствие няма да могат да претендират за помощи от държавата.

За разлика от тези случаи, които твърде ясно се свързват с евгеничните държавни политики от края на XIX до 60-те години на XX век, можем да говорим и за „евгеника отдолу”. Пример за този тип биополитически стратегии (или по-скоро тактики) е индивидуалното семейно планиране. То по същество е една „гъвкава евгеника”, „гъвкава биополитика” [Tausig et al., 2005]. В тези стратегии „съвременната биополитика на груповия риск” работи като мобилизира чувства на срам и вина [Rose, 2001:10]. Експерти и рискови индивиди са обхванати в играта на етиката на себе си; залогът е етичното отношение на субекта към себе си. Заплахата от стигматизиране мобилизира приемането на съвета.

Примерите в тази област могат да бъдат умножени. Проектът за разнообразие на човешкия геном, раждането на популационната генетика, различните прояви на „биокOLONИализъм” и „бионационализъм” около създаване на биобанки, складиращи „национални гени”, като напр. опитите да се определи Естонския геном, Корейския геном, Мормонския геном (на мормонските общности в Щатите и т.н.); дискриминиране на определени групи от населението от включването на „тяхното етническо генетично наследство” в биобанки – напр. случаят с Английската биобанка, която се старее да включи генетични проби от всички етноси в Обединеното кралство пропорционално на тяхната числена представеност. Така са взети проби от: индийци – 14 000; от тях индуси – 7000, сикхи – 4500 и мюсюлмани – 2500. И още (сякаш тези групи са хомогенни в религиозен план) – пакистанци – 6000, бангладешци – 2000, чернокожи от Карибите – 8000. Изключени са китайци и чернокожи от Африка, които са по-разпръснати [Tutton, 2005]. И т.н. и т.н.

Геномиката и генното инженерство пораждаат нов дискурс за недостатъците на живота, според който последното трябва да бъде ‘подобрявано’ посредством намеса на ниво зародиш на буквално всеки жив вид на планетата – от бактерии, през растения, до животни и човешки същества [Taylor et al., 1997]. В този смисъл, можем да разбираме терапевтичния аборт като форма на биополитическо изключване, в случая на патологични форми на живот в областта на чисто биологичното. Това изключване е трансляция на изключването на тези форми на живот в социалния свят. Така вече се дискриминират не толкова определени групи, малцинства, класи и пр., а модуси на „самия живот”. Самият биологичен живот обаче вече не е нещо статично, във-исторично, а сбор от данни, подлежащ на промяна. Т.е. дискриминацията и изключването наистина са преориентирани към някои модуси на самия живот, определяни като аномални и нежелателни, т.е. изискващи модификация. Както виждаме от примерите обаче това радикално преориентиране на биополитическите механизми към плана на биомолекулярното не остава без последствия в областта на политиките, разгръщащи се в плана на социалното – някои групи и индивиди биват изтласквани, докато други стават привилегирани.

Вместо заключение

Скицираните по-горе твърдения и процеси повдигат няколко по-обща питания относно социологическото разбиране за социални неравенства:

Дали не трябва да изоставим традиционните категории, в които схващаме социалните неравенства?

Дали не трябва да ревизираме самия термин и да започнем да говорим по-скоро за „био-социални неравенства”, за да схванем често скритите биополитически стратегии. Последните, от една страна, превръщат съществуващи в социалното пространство противопоставяния, изключвания, асиметрии в природни, т.е. натурализират ги, а от друга – особено с разгръщане на технауките и молекуляризирането на биомедицинското знание – кодират в биологичните различия социални? (Твърдението, че „ние сме нашите гени”.)

Дали не трябва започнем да схващаме по нов начин „колективната работа по натурализиране на социалните построения” (както би казал Бурдийо), в която

диалектиката на „социализиране на биологичното и биологизиране на социалното” [Бурдийо, 2002; Бурдийо, 2005] се измества към по-фини субстрати като човешкия геном? Последните предполагат възможността за модификация на фундамента на социалните асиметрии и с това, може би, тяхното преобръщане? Поне засега е ясно обаче, че възможностите за подобна модификация са тясно свързани с притежаването на определен размер на икономически капитал.

ЛИТЕРАТУРА

- Бурдийо**, П. 2002. *Мъжкото господство*. С., ЛИК.
- Бурдийо**, П. 2005. *Практическият усет*. С., Фигура.
- Култура**. 2008. Евгеничен ли е китайският закон? В: *Култура*, бр. 20.
- Фуко**, М. 2003. *Трябва да защитаваме обществото*. С., ЛИК.
- Фуко**, М. 1993. *История на сексуалността. Т. 1: Волята за знание*. Плевен, ЕА.
- Фуко**, М. 1999. *Аномалните*. С., ЛИК.
- Biehl**, J. 2005. Technologies of Invisibility: Politics of Life and Social Inequalities, In: J. X. Inchausti (ed.), *Anthropologies of Modernity. Foucault, Governmentality, and Life Politics*. Oxford, Blackwell.
- Blank**, R., S.Hines, 2001. *Biology and Political Science*. London and New York, Routledge.
- Edwards**, P. et al. 1997. Introduction: Changing Life in a New World Dis/Order. In: P. Taylor et al. (eds.). *Changing Life. Genomes, Ecologies, Bodies, Commodities*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Foucault**, М. 2004. *Sécurité, territoire, population*. Paris, Seuil-Gallimard.
- Gottweis**, H. 2008. Biobanks in action. New strategies in the governance of life. In: H. Gottweis, A. Petersen (eds.). *Biobanks. Governance in Comparative Perspective*. London and New York, Routledge.
- Pellow**, D. N. 2005. Environmental Racism: Inequality in a Toxic World. In: M. Romero, E. Margolis (eds.). *Blackwell Companion to Social Inequalities*. Oxford, Blackwell.
- Poudrier**, J. 2003. Racial categories and health risk. Epidemiological surveillance among Canadian First Nation. In: D. Lyon (ed.), *Surveillance as Social Sorting. Privacy, Risk and Digital Discrimination*. London and New York, Routledge.
- Rabinow**, P., N. Rose. 2006. Biopower Today. In: *Biosocieties*. N 1, p.195-217.
- Rabinow**, P. 2006. *Une France si moderne*. Paris, Ed. Buchet/Chastel.
- Rose**, N. 2001. Politics of Life Itself, in: *Theory, Culture and Society*. vol. 18(6), p. 1-30.
- Searle**, G. 1981. Eugenics and Class. In: Ch.Webster (ed.). *Biology, medicine and society (1840-1940)*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sinha**, A., T. Gibbs. 2004. Social Stratification and Health in Western Context. In: C. Ember, M. Ember (eds.). *Encyclopedia of Medical Anthropology. Health and Illness in the Worlds Cultures*. Vol. I, New York, Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Taussig** et al. 2005. Flexible Eugenics: Technologies of the Self in the Age of Genetics. In: J. Inchausti (ed.), *Anthropologies of Modernity. Foucault, Governmentality, and Life Politics*. Oxford, Blackwell.
- Thacker**, E. 2004. *Biomed*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Thacker**, E. 2005. *Global Genome. Biotechnology, Politics, and Culture*. Cambridge, MIT Press.
- Tutton**, P. 2005. Biobanks and the biopolitics of inclusion and representation. In: H. Gottweis, A. Petersen (eds.). *Biobanks. Governance in Comparative Perspective*. London and New York, Routledge.